

ЗМІСТ І НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ М. МАРТИНЮКА «ПІД МУРАМИ ТВЕРДИНИ»

*До 80-річчя з Дня народження
доктора філологічних наук, професора
Людмили Василівни Бублейник
присвячується*

Розглянуто наративну стратегію М. Мартинюка як спосіб вираження змісту історичної повісті «Під мурами твердині» (2012), проаналізовано її структуру, доцільність і недоцільність текстової фрагментації, визначено специфіку побудови образної системи, стилю та візуального і звукового рядів, досліджено прийоми ритміко-інтонаційної організації тексту, їхній вплив на емоційну сферу людської психіки, охарактеризовано смислотворчу роль реального, історичного та міфічного часопростору, з'ясовано комунікативну функцію твору, зокрема розкрито взаємодії сучасної та архаїчної лексики, тексту і підтексту, указано на ступінь полігенетичності підтекстів (термін П. Таммі).

Ключові слова: автор / наратор, архаїзми, наративна стратегія, полігенетичність підтекстів, підтекст, система образів, структура, текст, часопростір.

*...книга про те, чого нас намагалися позбавити
в усі часи й намагається дехто позбавити нині, –
про нашу національну й історичну пам'ять.*

Микола Мартинюк

Письменник Микола Мартинюк, лауреат Міжнародної премії ім. Миколи Гоголя, дипломант Міжнародного конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей «Корона слова», в історичній тематиці не новачок: повість «Під мурами твердині», що вийшла друком 2012 р., є результатом багатолітньої праці. Історію рідного краю М. Мартинюк глибоко вивчав. Розповідаючи про виникнення свого задуму і написання історичної повісті, письменник наголосив:

«Це трохи більше двадцяти років прискіпливої постійної роботи над собою і принагідної над текстом й виношування задуму. За цей час опановано й опрацьовано чимало літописних і документальних джерел, досліджено особисто фольклор, говірку і звичаї тих місцевостей, які описані у творі, проштудійовано достатньо словників давньоруської та давньоукраїнської мов, праці Ізмаїла Срезневського, Бориса Грінченка, Михайла Грушевського, інших авторів.

Як результат – ця повість удалася, і написана вона специфічною мовою, таким собі конгломератом давньоукраїнської й сучасної літературної мов. Усе інше, мабуть, інтуїція чи пам'ять роду – як хочете так і назвіть» [4].

Повість «Під мурами твердині» – оригінальна за своєю структурою і виразною образною системою. Невипадково її автор отримав через Інтернет значну кількість схвальних відгуків, деякі з них полемічного характеру. Серед них треба назвати статтю Наталії Дев'ятко «Мандрівка читача в минуле», яка не лише відмітила художню майстерність М. Мартинюка, а й визначила своєрідний ракурс зображення далекого минулого:

«Час і місце дії, – пише Н. Дев'ятко, – Волинь тринадцятого століття, славна доба становлення української державності, оспіване та неодноразово описане правління князя Данила Романовича (Галицького). Але якщо всі попередні книги про цей період, які потрапляли мені до рук, акцентували увагу на історичній складовій або на пригодницькій, то ця книга насамперед психологічно-світоглядна» [2].

Проте повість «Під мурами твердині» потребує й більш розлогого літературознавчого аналізу.

Мета статті – через поетику, яка розглядається в самому широкому сенсі, через структуру тексту з'ясувати роль наративної стратегії в розкритті замислу історичної повісті «Під мурами твердині».

Особливість повісті, адресованої дітям середнього і старшого шкільного віку, полягає в тому, що вона своїм змістом приваблює й дорослого читача, водночас задовольняючи його естетично поетичністю створених картин. Наративна стратегія спрямована письменником на те, щоб, не спрощуючи зображення епохи, трактування історичного конфлікту, створення характерів героїв, їхнього внутрішнього стану, розкриття конфліктних колізій, що відбуваються поміж людей, зробити текст не лише досяжним для підлітка, а й таким, що стимулює його інтелектуальний зріст і тяжіння до нових знань.

Друге не менш вагоме завдання, що стоїть перед автором історичної повісті, полягає в організації такої наративної системи, котра створювала б атмосферу відчуття вічності *Життя*, з його законами, щоб давнина сприймалася кльмцем у його безкінечному ланцюзі, і водночас у проявах історичних подій і подіях – нерідко доленосних – у долях героїв. Уся конструкція будови тексту повісті «Під мурами твердині» дає підстави стверджувати, що М. Мартинюк все це врахував і, організовуючи складну наративну систему, досяг потрібного ефекту. Широко відомі рядки Б. Пастернака: «*Не спи, не спи, художник, / Не придавайся сну, / Ты – вечности заложник / У времени в плену*» [6, 97] – можуть бути адресовані не лише майстрам красного письменства та інших мистецтв, а й до державних діячів і пересічних людей. Все, що робилося в часи Данила Галицького, не кануло в Лету, воно має свій певний відгук і у XXI ст.

Висловлені тут положення обґрунтовують своєчасність появи повісті М. Мартинюка, у підґрунтя фанбулі якої невідповідно покладена реальна подія – перебування князя Данила Галицького – сина Великого князя Романа Мстиславовича з династії Рюриковичів – в Жидичині:

«6 грудня 1277 року “на зимового Миколу” в селище Жидичин, що під Луцьком, на монастирській території якого була церква чудотворця Миколи Мирлікійського, вельми поважаючого на Русі святого, приїхав на прощу двадцятилітній князь Данило» [5, 7-8].

Про це повідомляється в передньому слові, яке варто було би визначити як **уводини**, тому що, по-перше, у такій спосіб всі подальші події, про які йдеться в повісті, вміщуються в загальноісторичний контекст; по-друге, графічне оформлення **уводини**, стилізоване під давньоукраїнський кириличний шрифт, викликає в уяві реципієнта образ ми-

нувшини таким, яким він постає з літопису. Отже, письменник, зображуючи образ епохи XIII ст., діє на слухові та зорові рецептори читача. Щоб створити відповідний ефект і найкращі умови для комунікації, М. Мартинюк враховує важливість не лише *звучання* слова, на чому наполягав Р. Ингарден у праці «*Studia z estetyki*» [Див. детально:8, 30], а й *графічного* його відтворення, на що слушно вказував Г. Маркевич, полемізуючи з великим філософом-феноменалістом у книзі «*Główne problemy wiedzy o literaturze*» (1966).

Аналізуючи структурні особливості повісті «Під мурами твердині», треба підкреслити, що цементуючим всі його рівні чинником слугує *ейдетичний концепт*.

А. Степанова, характеризуючи *ейдетичний концепт міста*, вказала на «возможность перехода философской категории в область литературоведения: трансформацию понятия “эйдос” в художественный образ». Ці думки дослідниці легко переносяться на створений М. Мартинюком образ Волині і волинський текст, на давню Русь.

«Придерживаясь традиционного философского понимания эйдоса как “идеи, сущности, зримого образа”, – пише А. Степанова, – мы склонны рассматривать его как одну из важнейших характеристик образа города в городском тексте. Во многом порожденная городским мифом, укорененная в городском сознании идея города заключает в себе духовный смысл, “душу” города, по мысли Н. Анцеферова, характеризующую городской организм как конкретную индивидуальность. Иными словами, идеал города представляет скрытый имманентный смысл его бытия» [7, 162].

Розмірковуючи в цьому ключі, можна сказати, що у глибинах повісті «Під мурами твердині» є прихований смисл буття Луцька, Жидичина, Волині, Русі, яке було типовим для всієї країни, але відбувалося воно в різних її частинах і окремих долях у специфічних формах.

Ось чому поетична картина ночі на Івана Купала – це більш ніж розповідь про звичай, про випадок у житті Ратибора і не данина українській екзотиці. Враховуючи *полігенетичність підтекстів* (термін П. Таммі), можна говорити про світогляд людини того часу, про її світосприйняття. Зміст сцени мартинюківської ночі на Івана Купала постане в нових вимірах, якщо її зіставити з повістю М. Гоголя «Вечер накануне Ивана Купала. Бель, рассказанная дьячком***ской церкви» та одноіменним фільмом Ю. Ільєнка.

Пор.:

М. Мартинюк	М. Гоголь
<p>«Чорнішої ночі Ратибор не знав, певно, скільки жив. Про такі ночі, чув од отця, нібито во время оно оповідали, що то похмура повелителька потусвітнього холодного мороку в чорній черничій халамиді чи щільній сукняній, трохи не повстяній смолистій опанчі звідде прибула на коні вороному сюди, у світ смертних слабкодухих створінь, аби ще більше пригнітити їх, само собою стягнутих туго по руках і ногах павутиною волохатого страху, своєю непомірною ваготою. <...></p>	<p>«Но вот блеснула на небе зарница, и перед ним показалась целая гряда цветов, все чудных, все невиданных; тут же и простые листья папоротника. Поусомнился Петро и в раздумье стал перед ними, подпершись обеними руками в боки. – Что тут за невидальщина? <...></p>

<p>Такої непевної пори пробирався юнота... в пошуку заповітної чар-квітки, яка мала ось-ось... розвісти, спотайна спалахнувши на весь ліс сліпучо-іскристим, ніким ще не баченим досі, грасм. <...></p> <p>Аж ось вона – доста знайома чистина (поляна на узліссі. – Л.О.) околиного правічного дрімучого бору, де безмалъ добрий місяць назад, на зелені свята, завідома видивився буйні кушки папороті, щоб нині безперепонно сповнити свій оддавнешній замисел – хай там що, а таки доглядити безмірно хистку і нетривку мить її загаткового зацвітання» [5, 11].</p>	<p>Глядь, краснеет маленькая цветочная почка и, как будто живая, движется. В самом деле, чудно! Двигается и становится все больше и краснеет, как горячий уголь. Вспыхнула звездочка, что-то тихо затрещало, и цветок развернулся перед его очами, словно пламя, осветил и другие около себя. <...> зажмурил глаза, дернул он за стебелек, и цветок остался в его руках. <...> Вокруг не шелохнет. Ух, страшно!...» [1, 49-50]</p>
--	--

Порівняння свідчить, що обидва герої відчували містичний страх перед невідомим, обидва долали його, але мета їхня була різна. І ніч перед Іваном Купала розкривала протилежні типи людей. Проте часте звернення до цієї ночі свідчить, що вона відіграє значну роль у свідомості народу протягом століть.

Смислотворчим чинником є і структура книги, яка, так би мовити, відзеркалює властивості людської пам'яті, в котрій минуле постає в окремих епізодах.

Структура повісті фрагментарна: текст складається з розділів, які не позначені ні заголовками, ні цифрами. Кожен розділ / фрагмент є завершеним і може бути сприйнятий як окреме і певною мірою самодостатнє оповідання зі своєю тональністю та ритміко-інтонаційним строем. Цей ритм відповідає характеру, внутрішньому стану героя, соціальному становищу та роду його занять.

Незважаючи на свою певну завершеність, фрагменти містять у собі такі моменти, які потребують подальшого розкриття.

Наративна стратегія сприяє відчуттю дистанції віків, але разом із цим не викликає відчуття прірви між минувиною і сьогоденням. Навпаки – історія сприймається нерозривним процесом, а реципієнт усвідомлює себе її часткою і бачить у ній своє коріння, бо десь там живуть і його пра-пра-прапращури. Історія постає часткою біографії реципієнта.

Це особливий вид історизму, котрий із понятійної зони входить і в область сугестивних переживань. Л. Ф. Кисельова ще в кінці 80-рр. писала:

«Глубина историзма – важнейший критерий оценки художественного метода целого течения или отдельного писателя. <...> Почти каждое направление... выдвигало свою концепцию историзма в искусстве... <...> Историзм – сам историчен» [3, 162].

Історизм повісті «Під мурами твердині» виражається в тому, що вона викликає в нашого сучасника почуття особистої причетності до національної історії з давніх епох. Такий історизм є пов'язаним насамперед із зростанням національної свідомості, з гордістю за свій народ і пишанням приналежністю до нього.

Між фрагментами значний пробіл – це *простір мовчання*, його *зона*, котра наділена своїм *невимовленим* змістом. Можна уявити, як із глибин століть раптом яскраво прояснюються картини тої далекої давнини, і люди наближаються до нашого сучасника,

котрий оглядається, вловлюючи зором відмінності побуту, одягу, поведінки, і водночас підсвідомо сподівається вгадати поміж героїв свого предка: а дець він все ж таки є.

У художньому творі *мовою* є все (Р. Якобсон), у художньому творі *мов* багато (Ю. Лотман). Пробіли / мовчання – одна з них.

Простір мовчання – величезне *біле полотно*, виконує свою важливу комунікативну функцію, пробуджуючи в реципієнта уявлення. На тлі цього *білого полотна* вимальовується *візуальний ряд*, кожен фрагмент якого має свою колористику та ритм фарб і звуків.

Візуальний ряд є поліфункціональним – одна з його функцій полягає у створенні умов для емоційного занурення в епоху.

Наслідок такої наративної стратегії має свої позитивні та негативні сторони.

Позитивна сторона – сприяння *повільному читанню*, яке зосереджує увагу на деталях, активізує уявлення, пробуджує фантазію, стимулює зародження інтенцій тощо.

Негативна сторона – сповільнення дії, яка часто зупиняється зоною мовчання, описом інтер'єра, окремих реалій, пейзажів, створенням портретів тощо. Проте письменник майстерно це компенсує, акцентуючи увагу на емоційній сфері, на цікавості до чогось незвичного, на таких моментах, як впізнання Данилком у жінці в *багряноту корзю своєї матері*, на психологічному стані – на стані потреби *вибору* тощо. Щоб спонукати реципієнта читати далі, потрібні були стильові прийоми. Треба було враховувати, що *стиль* – це і спосіб підтримки зацікавленості читача (М. Храпченко): в тексті завжди мають бути такі моменти, які ставлять перед реципієнтом запитання: а що далі? У пригодницьких жанрах, у детективах все навантаження падає на фабулу, на розвиток подій. Історія теж дає багато можливостей для такої побудови тексту. Проте М. Мартинюк обрав інший шлях, сконцентрувавши увагу не лише на гострих – нехай і доленосних – поворотах історії.

Так, у першому фрагменті таким стимулюючим поштовхом до подальшого читання були дві фрази:

«Тепер знову чекати і вкотре за рік проживати все наново, поки вловить свого. А зірвати той цвіт, то зірве неодмінно» [5, 12-13].

Мимоволі постає питання: *де, коли и в який спосіб?* Водночас розкривається і характер Ратибора.

В іншому фрагменті активізують такі речення: *«На те воно й свято, і ним, як і кожним прийдешнім днем, треба жити... Ажбо така його треба...»*.

Тут свою роль відіграє загадковість недоказаного, загадковість трьох крапок [5,15].

Теж саме відбувається, коли читач доходить до речень: *«Лекли, нили і дошкуляли не стільки давні рани, як задавнені болючі спомини. Їх на віку Ярослава Ингваревича набра-лось удосталь. Та чи тільки на його?»* [5, 17]. Проте тут зафіксований посттравматичний синдром.

Крім функції активізації читацького інтересу певні фрази вказують на те, що починає складатися дієва лінія сюжету:

«У князя ж Івана спадкоємців не було» [5, 18]; *«Що привело тебе, княже, сюди... до мене? – поцікавився. Та ж надаремне ... в Зимне я б не їхав... Хотів би я, щоб до зими... ти справив ікону Миколи Чудотворця»* [5, 19] і т. д.

Проте не всі фрагменти написані в такому помірному епічному темпі. Раптом – начебто зенацька з'являється фрагмент – наприклад, опис погоні Данила і Василька за втікачем

Ярославом, – де оповідання про подію подано у прискореному ритмі, який створювався градацією дієслів: не *барилися*, *кинулися*, *скакали*, *мчали*. І тоді швидкість ритму в описаній сцені, як і в інших, відтіняється помірністю оточуючих їх фрагментів. Треба зауважити, що такий ритміко-інтонаційний контраст створюється і всередині сцени, набуваючи ознаки смислотворчого чинника:

«...вже добре було чути, як лопотить на вітрі Ярославово корзно і важко дихає під ним змучений рисак. Годі сказати, скільки іще тривала ся гонитва, якби не трапунок...

У вибалку, мов підкошений, кінь споткнувся – і Ярослав кубарем покотився в обічну кучугуру. В миг ока невдаха схопився на ноги, оголив меча і... спересердя брязнув його до ніг боярина...» [5, 80-81].

Мова твору характерна для історичних жанрів. Вона має двошарову структуру: один шар – мова сучасна, другий – стародавня. Майстерність М. Мартинюка проявляється в тому, що він досяг органічного злиття тих шарів. Тільки одного разу письменникові не вдалося уникнути *неприродності* мовлення, коли він вжив сучасний розмовний зворот у прямій мові.

Архаїчна лексика, яка природно входить до тканини тексту, не вступаючи в конфлікт із сучасною мовою, теж складає враження давнини, що підкреслено оформленням підрядника, котрий міститься на шматку папіруса або берести. Взаємодію сучасної й архаїчної мов згармонізовано.

Отже, в історичній повісті М. Мартинюка «Під мурами твердині» обрана ним наративна стратегія відповідає тим завданням, що письменник поставив перед собою, вона ефективна в розкритті задуму твору і у створенні комунікативних стосунків із читачем.

Завдяки вірно визначеній наративній стратегії текст має властивість «рости» разом зі своїм реципієнтом, для якого з часом завдяки *полігенетичності* підтексту будуть розкриватися нові виміри твору і народжуватись – разом із збагаченням тезаурусом – нові інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь Н. Вечер накануне Ивана Купала / Гоголь Н. Собр. Соч. : В 6 т. / Н. Гоголь. – М. : ГИХЛ, 1959. – Т. 1. – С. 42-67.
2. Дев'ятко Наталія. «Мандрівка читача в минуле» / Наталія Дев'ятко. – Дніпропетровськ, 17.03.2014. Електронний ресурс. Режим доступу: http://tverdyna.ucoz.ua/publ/recenziji/recenziji/recenzija_na_istorichnu_knigu_mikoli_martinjuka_pid_murami_tverdini/7-1-0-333.
3. Киселева Л. Ф. История в литературе современного этапа // В поисках нового содержания. Советская литература 70 – первой половины 80-х годов / Л. Ф. Киселева. – М. : АН СССР, Институт мировой литературы им. А. М. Горького, 1989. – С. 297 – 233.
4. Мартинюк М. Моя повість – для вдумливого неквапливого сприйняття / М. Мартинюк. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/12/131210_book_2013_interview_martynyuk_or.shtml
5. Мартинюк М. Під мурами твердині : історична повість : [для серед. і ст. шк. Віку] [текст] / М. Мартинюк; худож. А. Гупало. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 128 с.
6. Пастернак Б. Собр. соч.: в 5 т. / Б. Пастернак – М.: Худож. лит, 1989-1991. – Т. 2 – 703 с.

7. Степанова А. Эстетическое сознание и проблема урбанизма в литературе эпохи модерна: параллели, взаимодействие, целостность: Монография / А. Степанова. – Saarbrücken: Lambert Academie Publishing (Deutschland), 2013. – 260 p.

8. Wolny Kazimerz. Teoria literatury. Zarys problematyki / Kazimerz Wolny. – Rzeszów : Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, 1997. – 107 s.

Стаття надійшла до редакції 06.10.14

Л. К. Оляндэр, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой ВНУ им. Леси Украинки, Луцк

СОДЕРЖАНИЕ И НАРРАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ Н. МАРТЫНЮКА «ПОД СТЕНАМИ КРЕПОСТИ»

Рассмотрена нарративная стратегия Н. Мартынюка как способ выражения содержания исторической повести «Под стенами твердыни» (2012), проанализирована ее структура, целесообразность и нецелесообразность текстовой фрагментации, определена специфика построения образной системы, стиля визуального и звукового рядов, изучены приемы ритмико-интонационной организации текста, их влияние на эмоциональную сферу человеческой психики, охарактеризована смыслообразующая роль реального, исторического и мифического хронотопа, исследована коммуникативная функция произведения, в частности раскрыто взаимодействие современной и архаической лексики, текста и подтекста, указано на степень полигенетичности подтекстов (термин П. Тамми).

Ключевые слова: автор / нарратор, архаизмы, нарративная стратегия, полигенетичность подтекстов, подтекст, система образов, структура, текст, хронотоп.

Oliander L., Ph. D, prof.
Lutsk

CONTENT AND NARRATIVE STRATEGY IN M. MARTYNIUK'S HISTORICAL NOVEL «AT THE WALLS OF STRONGHOLD “ (“PID MURAMY TVERDYNI”)

M. Martyniuk's narrative strategy as a way of expressing the content of the historical novel “At the walls of Stronghold” (2012) is considered, its structure, expediency and in expediency of textual fragmentation are analyzed, the specific features of the construction of image system, style, and visual and audio series are defined, ways of rhythmic and intonational text organization, their influence on the emotional sphere of the human psychology are explored, content forming role of the reality, historical and mythical timespace are characterized, communicative function of the work is found, the interaction between modern and archaic vocabulary, text and subtext are examined, to the polygenetic degree of subtexts (term by M. Tamma).

Key words: author / narrator, archaisms, narrative strategy, polygenetic subtexts, subtext, system images, structure, text, timespace.